

„NOVE ŽENE“ (THE NEW WOMEN) I DIOKLECIJANOVA PALAČA: FEMINISTIČKI PRILOG FUNKCIONALISTIČKOJ RECEPCIJI

*It has been, possibly,
the most serviceable ruin in the world...
To je, možda, najkorisnija svjetska starina...
Rose Macaulay o Dioklecijanovoj palači*

U povijesti recepcije Dioklecijanove palače, koja još čeka svoju intelektualnu povijest (*the history of ideas*), uočena su dva „recepcijska puta“. Prvi koji je vodio od distanciranoga estetskog divljenja te drugi, intervencionistički, koji je promišljao fizičku intervenciju u njezinu tovar.¹ Cilj je ovoga rada onom prvom recepcijskom putu nadodati anglosaksonski, funkcionalistički pravac koji je u modernosti afirmirao svoju sliku palače.² Ovaj su recepcijski krug začele tri engleske spisateljice Maudy Holbach, Rebecca West i Rose Macaulay. U razdoblju od 1910. do 1953. godine napisale su tri zapažene putopisne knjige u kojima je Split dobio istaknuto mjesto. Ne posjedujemo podatke da su privatno bile bliske; Maudy Holbach knjigu o Dalmaciji završila je 1907., a West i Macaulay svoja su poglavlja o gradu objavile 1941., odnosno 1953. godine. Ipak, dijelile su brojne sličnosti: njihova snažna intuitivna recepcija odaje samopouzdanje „nove žene“ postviktorske doba (*The New Woman*), koje je Rebeccu West smatralo svojom najistaknutijom heroinom. Engleski povjesničar lijeve orijentacije i njihov suvremenik Eric Hobsbawm ustvrdio je da je tijekom viktorske ere došlo do promjene uloge žene ne samo u obitelji, politici i tvornici, nego i do afirmacije njihove senzualnosti u humanističkim znanostima.³ Naše su „nove žene“ ovo feminističko samopoštovanje (*self-respect*) ugradile u društveni aktivizam koji je britanski kolonijalni pisac i nobelovac Rudyard

¹ O prikazivačima splitskih starina i navedenoj tipologiji recepcijskih putova vidi u: Franko Ćorić, Marko Špikić, „Izvešće Aloisa Riegla o Dioklecijanovoj palači iz 1903. godine“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 42 (2011.), str. 387–416.

² Zapažanje Rose Macaulay istaknuto u gore navedenom motu preteča je listi *Financial Timesa* koji je u broju od 4. travnja 2012. palaču uvrstio na početak najpoželjnijih starih mjesta za život na svijetu (*the most alluring world heritage site to live in from those on UNESCO's World Heritage List*).

³ Eric Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875–1914*, New York 1989., str. 192–218.

Kipling u svojoj poemi nazvao „misijom bijelog čovjeka“ (*white man's burden*). Moralna obaveza da se pomogne siromašnima, bez obzira željeli to oni ili ne, i da se kolonijalizam predstavi kao intelektualni projekt, trajno je odredila anglosaksonsku svijest. Engleski putopisci isticali su da se oni, za razliku od Nijemaca koji prednjače svojim proučavanjem u arhivima, laboratorijima i radionicama, odlikuju instinktom za proučavanjem ljudi i običaja najzabitnijih zemalja svijeta. Engleske se spisateljice nisu smatrale običnim turistima nego pretečama (*pioneers*) prosvjete koja za sobom vuče trgovinu i znanje, odnosno budi zemlju iz mrtvila.⁴ To je recepcijski manifest koji je s jedne strane dijelio Riegla i Niemanna a s druge Holbach, West i Macaulay.

Ipak, dok je u prosvjetiteljskoj viziji moderna civilizacija sa svojim normama stajala uzvišeno superiorna nad svojim pretečama, postviktorijanski je romanticizam preispitivao modernosti. Njega su podjednako fascinirala oba stupa zapadne kulture: grčko-rimski klasicizam i kršćansko naslijeđe.⁵ Njihov feministički i kulturološki sentiment, dio šire liberalne whigovske ideologije mogao se najprimjerenije izraziti funkcionalističkom metodom. „Nove žene“ gledale su Palaču svrhovitim naočalama koje su asimilirale prethodne kanone i tražile one socio-kulturne vrijednosti koje integriraju društvo i omogućavaju povijesni napredak. Stapale su klasične ideale elite i demokratske ambicije omeđene miljeom građanske kulture.⁶ U vječnoj potrazi za svrhovitošću i kontekstom u palači su nazrele funkcionalistički konsenzus. Razgrađivale su klasicistički mit i nametale nova razmišljanja. Rebecca West je u palači tražila izvor kulturnog obrasca po kojem su se u njezino doba Splićani vladali.

Ključne riječi: funkcionalistička percepcija Dioklecijanove palače; Maudy Holbach; Rebecca West; Rose Macaulay

„Marne pčele u svome pčelinjaku“

Maude M. Holbach o Splićanima

Funkcionalistička se perspektiva promatranja klasicističke prošlosti nazrela već u djelu Maudy Holbach. Ona je sa suprugom, ilustratorom Ottom, vjerojatno tijekom 1906. i početkom sljedeće godine, posjetila dalmatinsku obalu, od Raba do Boke. Uvod s posvetom knjige, koja će je nadahnuti za njezina druga putopisna djela,⁷ napisan je na kraju puta, u Opatiji 27. veljače 1907. godine. Na početku

⁴ David Cody, *The Growth of the British Empire*, (The Victorian Web, National University of Singapore, 2000.), URL: <http://www.victorianweb.org/history/empire/Empire.html>.

⁵ Richard Tarnas, *The passion of the western mind. Understanding the ideas that have shaped our world view*, New York 1993., str. 371. Vidi i: Harold Bloom, *The Western canon. The books and school of the ages*, New York 1994.

⁶ Matt K. Matsuda, *The Memory of the modern*, New York 1996., str. 64.

⁷ Ostale putopisne knjige: *In the footsteps of Richard Coeur de Lion*, Boston 1912.; *Bosnia and*

se putopisa zahvalila brojnim osobama iz dalmatinskoga političkog života koje su joj pomogle na putu: knezu Johannu Harrachu, predsjedniku Dalmatinskog društva u Beču, namjesniku Nardelliju, monsinjoru Buliću, baronu Ghetaldiju u Dubrovniku, pukovniku Milutinu Vukoviću, zapovjedniku vojne škole na Cetinju i brojnim drugima.⁸ Još u Zadru, naslutila se nova perspektiva; istaknula je Dalmatince kao „finu rasu ljudi“ (*a fine race of men*).⁹ Na zadarskoj je tržnici srela seljake Bukovice i Kotara koji su sjedili na podu i prodavali, govoreći najčudnijim jezikom kojeg je ikada čula; činili su joj se više nalik Indijancima nego Europljanima.¹⁰

U Splitu se Dioklecijanova palača prirodno našla u središtu njezina interesa, već zbog njezinih dimenzija – *one of the giant edifices of the world* – ali još više zbog njezine svrhovitosti, odnosno povijesne adaptacije kojoj ni u Rimu nije bilo premca (*Not even Rome herself can show a like example of a monument of antiquity adapted to the needs of modern times*).¹¹ Premda je istaknula da su Adamova knjiga i njegove mjere „standardni autoritet“ (*still the standard authority*) već ih se u nastavku rečenice odrekla; činjenica da unutar zidina živi tri tisuće ljudi daje bolju ideju mjere nego Adamove proporcije. Dioklecijanova vila nije samo palača nego važnije – srce modernog grada. Splićani su „marne pčele“ u kamenom Dioklecijanovu pčelinjaku (*a busy hive of human bees*).¹² Beživotnom je klasicističkom miru suprotstavila nemir, poganskom imperiju demokratske simpatije, antičkoj palači onu srednjovjekovnu i novovjekovnu. Srednjovjekovna je palača duhovna jeka grčko-rimske prošlosti. Komparativnim kontekstom naglašava adaptacijsku moć. Katedralni je zvonik jedna od najfinijih građevina takve vrste na svijetu (*one of the noblest erections of the kind*),¹³ a katedrala „najbolje sačuvan i najzanimljiviji primjer rimskog templja, koji uopće postoji“. Rezbarije Buvine na njezinim vratima najbolji su primjer te vrste u srednjem vijeku. Toma Arhiđakon jedini je stranac koji je zabilježio susret sa sv. Franjom.

Dioklecijana spominje kratko i površno; umoran od vladanja vratio se na mjesto gdje mu je otac bio rob. Odan starom svijetu, kojeg je napustio, podignuo je hramove Jupitera i Eskulapa. Suprotstavio se vremenu Konstantina i kršćanstva, koje je njegove građevine preinačilo u katedralu i baptisterij.

Herzegovina, some wayside wanderings, London–New York 1910. [1909]; *Bible ways in Bible lands: an impression of Palestine*, London–Trench 1912.

⁸ Maude M. Holbach, *Dalmatia. The land where East meets West*, London–New York 1910.

⁹ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 18.

¹⁰ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 31.

¹¹ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 72.

¹² Maude M. Holbach (bilj. 8).

¹³ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 74.

Glavni je junak pak Marko Antonio Dominis. U njegovu opisu srećemo kompleksan viktorijski romantičarski odnos prema religiji, a to je suprotstavljanje hijerarhiji, tradicionalnoj religiji i moralističkim konstrukcijama, ali i poimanje da je vjera transcendentno centralni duhovni i civilizacijski element. Dok stoji u Dominisovoj katedrali, progona je tužna priča (*sad story*) dekana od Windsora.¹⁴ Smatra da će zanimati svakoga Engleza, a još više pripadnika Engleske crkve. U skladu s liberalnom interpretacijom povijesti koja je do tada posve prevladala u anglosaksonskom svijetu, nesretni je splitski nadbiskup: *the visionary, the philosopher, the man of science, the reformer*. Istodobno je *versatile, brilliant, rash, unwise*, a iznad svega žrtva doba koje ga nije moglo shvatiti (*had the misfortune to live before the times were ripe for such as he*). Njegova su ga stroga disciplina i osjećaj za dužnost činili primjerenijim za senjskog biskupa i njegove divlje uskoke nego za dalmatinskog primasa. U Engleskoj je crkvi tražio ono što nije mogao naći u vlastitoj. Nakon sukoba s trogirskim biskupom, Papa ga je suspendirao; u dokolici je napisao *De Republica Ecclesiastica* koju je objavio u Engleskoj. Posvuda se čitala i dala veliku zadovoljštinu engleskim vjernicima. Citira njegov Predgovor: „... kada je pretjerana moć Rimskog suda zbacila svako metropolitansko pravo, našao sam za potrebnim istražiti korijene i porijeklo svih crkvenih odluka, moći, ureda i dostojanstvenika, posebno papinstva“.¹⁵ U Engleskoj je dočekan raširenih ruku (*with open arms*); primio ga je kralj James I. (1603. – 1625.), dao mu naslov *Master of Savoy* i *Dean of Windsor*, te bogatu komendu u Berkshireu. Ubrzo je uočio zloporabe u Engleskoj, kao i u vlastitoj crkvi – Crkva njegovih snova nije bila na Zemlji. Kada je obznanio Englezima da kani poći u Rim, zamjerio se kralju i nadbiskupu od Canterburyja. Papa Grgur XV. (1621. – 1623.) srdačno ga je primio. Novi pak nasljednik papa Urban VIII. (1623. – 1644.) povukao je zaštitu na što ga je inkvizicija zatočila u Kaštel Sant’Angelo, gdje je i preminuo. Sljedećeg je dana leš heretika izvađen iz lijesa i javno spaljen. Pokazali su da mržnja njegovih neprijatelja ide dalje od groba (*the hatred of his enemies followed him beyond the grave*). Živio je u vremenu kada je promjena vjere predstavljala najveći grijeh.¹⁶

Živopisan joj je bio izlet u Salonu; don Franin muzej impresionirao ju je mnoštvom antičkih vaza, urna i sarkofaga. Uz glasovitog arheologa mogla se uživjeti u vrijeme i mjesto gdje su pronađeni. Ističe antičke motive sa sarkofaga: legendu o Fedri i Hipolitu, i Meleagerov lov kalidonskog vepra; oni pak blijeđe u usporedbi sa sarkofagom Dobrog pastira. Donosi povijest iskopavanja oko velike

¹⁴ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 83.

¹⁵ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 80.

¹⁶ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 82.

bazilike na Manastirinama koje vodi profesor Jelić, te opisuje klesarsku plastiku i simboliku.

Ipak, „olakšanje je vratiti se u Split“. Ostatci antike čine se „pomalo depresivnim i malenim pred povijesnim mijenama“. Mnogo je zanimljivije okrenuti se užurbanim splitskim ulicama (*busy streets of Spalato*). Mnoštvo na Voćnom trgu koloristički je doživljaj jer se voćne boje stapaju s predmodernom odjećom kupaca i prodavača, koji ondje „kupuju i prodaju kao i u doba gradnje Mletačke kule“. Turbani na trgu i crvene kape na Rivi u sukobu su s Pjacom koja se s *caféima* čini posve austrijskom – nedalmatinskom (*the scene was very un-Dalmatian*).¹⁷ S Marjana, na koji se mora uspeti, pogled joj zastaje na poljudskom samostan (*Madonna della Paludi*). Ističe oltarnu sliku s Muhamedom koji drži rukopis koji veliča Gospinu slavu. Ističe da je Jackson naveo da je ova slika više puta spasila samostan od Turaka. Na drugoj strani vidi pak Sustipansko groblje (*Campo Santo of Spalato*) prekriveno bijelim oleandrima, pinijama i čempresima – i aleju koja dijeli siromašne i bogate, skupocjene spomenike i one s drvenim križevima. Pita se zašto ne počivaju zajedno u posljednjem dugom snu.¹⁸

„Split is Diocletian’s palace...“

Rebecca West o Splitu

Rebecca West (1892. – 1983.) jače je i slikovitije izrazila vertikalnu radijaciju Palače. Novinarica, literarna kritičarka i putopiskinja, postala je ne samo navedena feministička nego i ikona angažiranih intelektualaca 20. stoljeća. Zahvaljujući svojim prikazima knjiga u *The Timesu*, *New York Herald Tribuneu*, praćenju Nürnberškog suđenja, modernističkoj noveli *The Return of the Soldier*, te putopisnoj knjizi *Black Lamb and Grey Falcon*, časopis *Time* ju je 1947. godine nazvao „neprijeporno ženskim piscem broj jedan u svijetu“. Sljedeće ju je godine američki predsjednik Truman prilikom dodjele nagrade *Women’s Press Club Award* za novinarstvo nazvao „najboljim svjetskim izvjestiteljem“.¹⁹

Njezino spomenuto remek-djelo *Black Lamb and Grey Falcon* (*Crno janje i sivi sokol*) amalgam je impresija strukturiranih oko šestotjednog boravka u Jugoslaviji 1937. godine. Od 1936. do 1938. čak je tri put posjetila zemlju koju je zavoljela. U njezinoj je raznovrsnosti tražila ključ za razumijevanje europske povijesti. Za cilj je istaknula „pokazati prošlost, i sadašnjost koju je stvorila!“ Objavljivanje knjige

¹⁷ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 89.

¹⁸ Maude M. Holbach (bilj. 8), str. 93.

¹⁹ Od brojnih biografija Rebbece West izdvajamo: Victoria Glendinning, *Rebecca West: a life*, London 1987.; Bernard Schweizer, *Rebecca West: heroism, rebellion, and the female epic*, Westport, Conn. 2002.

koincidiralo je s njemačkom okupacijom. U epitafu je stoga napisala: „Mojim prijateljima u Jugoslaviji, koji su sada mrtvi ili zasužnjeni.“ Random House Modern Library uvrstila ju je među stotinu najboljih *non-fiction* knjiga 20. stoljeća.

U poglavljima posvećenim Splitu početno naglašava da grad ima napolitano (Neapolitan air), a ne venecijansko ozračje – državničko i materijalističko.²⁰ Split je tragična, ali arhitektonski čudesna mješavina (*sausage-machine*), prostor gdje su ljudi mješovitih rasa živjeli stoljećima. Splićani su u osnovi „izbjeglice“, naseljene na mjestu grčkog Aspalatona, nemirni i izgubljeni u gradu „u kojem mir nikada nije došao“.²¹

Njezin suprug bankar Henry Maxwell Andrews za kojeg se udala 1930. u dobi od 37 godina, iz luke jedva želi u Palaču. Žali što nisu ponijeli Adamovu knjigu. Ističe da su zapovjednik mletačke vojarnje, podrijetlom Škot, i jedan njegov časnik Hrvat prepoznali Adamovu vrijednost (*were sufficiently cultured*), i izišli mu u susret.²² Kao rezultat nastalo je jedno od najboljih djela hanoverijske arhitekture. U njemu je Adam stavio naglasak na prostor i elegantnu pompoznost. U rimskoj se Dalmaciji naziru fasade Portman Squarea i Portland Placea. Ono što kod Adama cijeni izvrsne su slike starine pomiješane s vegetacijom, te sa živopisnim seljacima i Židovima s turbanima. Ovim pravim Veroneseovim karakteristikama protkanim orijentalnim motivima iz Mozartove *Cosi fan tutte* glasoviti je Škot uspio prevladati klasicističku bezdušnosti. Bilo bi lijepo knjigu imati sa sobom, ali je preteška; mogli bi unajmiti kolica s nosačem s kojim bi mogli zastati pred živim ilustracijama.

Philip Thomson, učitelj engleskog u Splitu, na jutarnjoj kavi podno palma na Prokurativama, upozorava ih da bi to bilo čudno i neprimjereno jer su u „Splitu svi na paradi“ (*we are very much on parade*).²³ Građani se vladaju pomoću pravila; povijesne vrijednosti daju opće naputke za ponašanje, raspoređuju uloge i norme. Splićani ističu da „... nisu kao Srbi koji se smiju i plaču kad im se smije i plače“ i da je to jedan od razloga zašto su im Srbi daleki. Izloženi su na svakidašnjoj pozornici (*being watched all the time*) i drže do dekoruma. Dugo su ih promatrali Mlečani i Austrijanci koji su mislili da su bolji. Splićanima se čini očitim da se ponosan čovjek svakog trena mora čuvati od kritičizma (*a proud man must guard himself*). Nisu bogati, ali imaju neku urođenu eleganciju i skromnost; konobar im je navečer zamotao palačinke za kasnije jer tako Božja poniznost nalaže. Ponašanje ih obavezuje, a najbolji je lijek smijeh na vlastiti račun (*self-flaying satirical*

²⁰ Rebecca West, *Black lamb and grey falcon. A journey through Yugoslavia*, Edinburgh 2006., str. 138.

²¹ Rebecca West (bilj. 20), str. 139.

²² Rebecca West (bilj. 20).

²³ Rebecca West (bilj. 20), str. 141.

humour), kako bi drugog preduhitrili.²⁴ Ovaj je dekorum ograničenja centralni kulturni interes koji bi s nosačem Adamove knjige povrijedili.²⁵

Palača za West nije zapažen (*remarkable*) primjer rimske arhitekture. Nije ni do koljena (*it cannot hold a candle*) Karakalinih kupeljima, Forumu ili Palatinu. Ona je, nasuprot, savršeni slučaj povijesne simbioze i izvanredno otkriće povijesnog kontinuiteta. Mješavina je to starine i ljudi: intervenistička ideja nastala poslije Prvoga svjetskog rata da se isprazni i zatim restaurira uništila bi Dioklecijanov rad. Ostala splitska predgrađa struje kroz nju. Unutra je kao u košnici, svako je prazno mjesto iskorišteno – ne može se vidjeti Eskulapov hram s otvorenog trga jer je blokiran gotičkim građevinama. Unatoč intervencijama ne postoji osjećaj nereda ili vandalizma (*Yet there is no sense of disorder or vandalism*), adaptacija se vrši s poštovanjem.²⁶ Tek je Meštrovićeva, 24 stope visoka statua Grgura Ninskog – za koju nitko ne može reći je li po sebi dobra ili loša (*nobody can say whether it is a good statue or not*) – bacila u kaos njezine skladne arhitektonske proporcije: biskupova glava strši nad kolonama i ostavlja uski prolaz širok 40 stopa. Pita se zašto je ondje. Ako je izraz povijesnog trijumfa Slavena nad Rimom, nije li ga već Ilir Dioklecijan pokorio. Iliri su Rimu dali trinaestoricu careva od kojih je samo jedan – vjerojatno je mislila na nesretnog Hostilijana († 251.) – bio promašaj (*failure*); svi su ostali zaslužili titulu *restitutores orbis*.²⁷

Uzroke slabljenja Rima vidi u sukobu između građanstva i seljačke vojske iz koje je i Dioklecijan potekao. Napominje da se povukao s 59 godina nakon što je odbio barbarske invazije, stabilizirao nered, uspostavio *equilibrium* i riješio gospodarske probleme. Nadodaje da je bio bolestan, opterećen teškim životom i osobnim problemima, da je imao kršćane u obitelji i da se zapleo u bračne kombinacije u kojima su sudjelovali tetrarsi i članovi njegove obitelji. Išao je od postignuća do postignuća samo da bi vidio njihovu negaciju. Ovdje je West bliska Mommsenovim studijama: rimski je individualizam kontaminirao primitivan život vojničkog kolektivismu Ilira.²⁸ Zadovoljstvo je našao u južnom dijelu palače koju je gradio da bi zaposlio brojni proletarijat – gladan i besposlen. Palača se stoga poslije Dioklecijana razvila u veliku tvornicu koja je proizvodila uniforme za rimsku vojsku. Dioklecijanov je sarkofag, prema autorici, tu stajao oko 170 godina, vidljiv kršćanima na vlasti, a onda ga je jednom netko, vjerojatno iz sasvim

²⁴ Rebecca West (bilj. 20).

²⁵ O dvije kulture tijekom 19 stoljeća – javnoj kulturi ograničenja i privatnoj dopuštanja (*a public culture of constraint and a private one of license*), vidi poglavlje „Victorian Counterculture“ u knjizi Morse Peckham, *Romanticism and Ideology*, Hanover 1995., str. 113–130.

²⁶ Rebecca West (bilj. 20), str. 143.

²⁷ Rebecca West (bilj. 20), str. 144.

²⁸ Vidi: Arnaldo Momigliano, *Studies on Modern Scholarship*, Berkeley 1994., str. 172.

prozaičnih potreba (*every day routine*), premjestio prigodom čišćenja mauzoleja i nije ga više vratio; s vremenom se izgubila svijest o njegovoj važnosti.²⁹

Nakon Dioklecijana, dvojica su splitskih klerika stekla svjetsko značenje: Toma Arhiđakon, jedini stranac koji je zabilježio što je čuo od sv. Franje, i Marko Antonije Dominis, za kojeg smatra da je bio „... tipični Slaven, jer je istodobno bio intelektualac i nevjerovatno naivan“ (*who was typically Slav in being at once an intellectual and incredibly naïve*).³⁰ Iz Engleske je pošao u Rim u dirljivom napuštanju slavenskog vjerovanja da ljudi možda nisu potpuno nerazumni. Nadodala je da je „otkrio solarni spektrum za vrijeme služenja mise...“ – pola stoljeća prije Newtona.

Dioklecijanov neuspjeh da restaurira zemlju odredio je mentalitet Splitskana; ostali su nepovjerljivi prema autoritetu i ostavljeni da se sami organiziraju. Splitskani se rađaju kao trenirani buntovnici. Djeca su slobodnog grada koja čuvaju privilegije. Razočarani visokim idealima, vlastima ne nude priliku. Sve su režime moralno prosuđivali; tada su se tužili na Beograd u kojem su nicali bulevari i šesterokatnice dok je u Splitu sirotinja gladovala. Novu su prijestolnicu smatrali gradom bez tradicije – *pig-town*. Problem nije bio u Beogradu, nego u korupciji i lošoj upravi.³¹ Nisu sentimentalni, ali su ekstremno poetični, sve ispituju, analiziraju i zatim sude. Povijesne nakupine strasti njihova su pokretačka snaga.³²

„Ruševine su uvijek na krilima...“

Emilie Rose Macaulay

Emilie Rose Macaulay (1881. – 1958.) stvaralački je plodna engleska spisateljica; objavila je 35 knjiga, uglavnom novela, biografija i putopisa. Nije dostigla veličinu Rebecce West. Njezina najpoznatija novela, književno autobiografsko djelo *The Towers of Trebizond* (1956.), prožeta je dubokom tugom i mističnim kršćanstvom. Glasovito djelo *Pleasure of Ruins* u kojem Split igra važnu ulogu, jedna je od prvih knjiga u kojoj je dala opširnu povijest arhitektonskog propadanja.

U knjizi je rođakinja poznatoga britanskog povjesničara Thomasa Macaulayja pisala o fascinaciji starinama, odnosno o romantizmu njihove povijesne patine (*fantastic romanticism of decay*). Ogoljeni od svoga pitoresknog nereda spomenici gube poetsku snagu – moć provokacije. Povijest propadanja ne krije se u propasti materijala nego u propasti pitoreske: nakon što arheolozi navale u grad,

²⁹ Rebecca West (bilj. 20), str. 152.

³⁰ Rebecca West (bilj. 20), str. 155.

³¹ Rebecca West (bilj. 20), str. 194.

³² Rebecca West (bilj. 20), str. 196.

nestaje vrisak sove, krastače, šišmiša ili puzanje bršljana. Arheolozi korumpiraju poetsku patinu; održavaju starine, ali razaraju moć uživljanja.³³

Godine 1953. knjiga je srdačno primljena u britanskom tisku te je postala kanon razmišljanja o starinama. U petom od sedam poglavlja, posvećenom palačama *Pleasures and Palaces* (str. 398–440), predočila je brojne povijesne palače. Dotaknula je one u Mistri, Mikeni, Perzepolisu, Pekingu i one normanskih kraljeva. Analizirala je palače-tvrđave poput križarske u Santameri, odnosno franačkih vojvoda od Atene koji su boravili u Tebi, ili pak Sans Souci crnog cara Dessalinesa na Haitiju. Predočila je pustinjske palače poput onih u Ninivi i Babilonu. Predstavila je carske palače u Napuljskom zaljevu ili na Palatinatu ili pak one na Cipru u kojima su „luzitanski prinčevi vodili svoj bestijalni život među bestijalnim Cipranima“.³⁴

Posebno je i dugo, četvrto potpoglavlje posvećeno Dioklecijanovoj palači. Carska je vila jedinstveni svjetski primjer palače-grada – služi kao *study-case* pojavnost grada uhvaćenog u palaču (*a town enclosed in a palace*).³⁵ U njoj je Dioklecijan proveo devet posljednjih godina živeti u raskošnoj mirovini i uzgajajući povrće.

Za nju je Palača „najiskorištenija svjetska starina“ (*the most serviceable ruin in the world*);³⁶ srednjovjekovni grad uskih ulica i malih trgova očuvao je tek nekoliko preostalih rimskih građevina. Piše o izbjeglicama iz Salone, koji su se pod naletom okrutnih Avara povukli na otoke, da bi se ušuljali natrag (*crept back to shelter themselves*). Podigli su kuće u njezinim lukovima i kolonadama i zatvorili elegantne prozore (*arched windows*) kriptoportika protegnutog uzduž zida nad morem. Srušili su dvore, dvorane i kolonade da bi stisnuli svoje građevine i ulice. Poganske hramove i mauzolej pretvorili su u crkve, a rimsku palaču u srednjovjekovni *slum* (*turning a Roman palace into a medieval slum*).³⁷ Zakriljena zaleđem planina, iz mora uzdignuta fasada zagrljena zaljevom i zaklonjena brodovima, plijenila je oči i misli. Oni koji bi se s mora približili pročelju (*waterfront*) shvatili bi da nazoče nečemu jedinstvenom (*that there is no parallel*): vojnom logoru (*a military camp*) i napućenom srednjovjekovnom gradu, a ipak spomeniku blještavila i veličine (... *and yet a monument of luxury and magnificence*).

Car Konstantin Porfirogenet komentirao ju je još u 10. stoljeću. Brojni su je putopisci obožavali i opisivali tijekom stoljeća, ali je tek Adam podario Europi

³³ Iz bogate biografske literature o Rose Macaulay izdvajamo: Jane Emery, *Rose Macaulay: a writer's life*, London 1991.; Sarah LeFanu, *Rose Macaulay*, London 2003.

³⁴ Rose Macaulay, *Pleasure of Ruins*, New York 1996., str. 427.

³⁵ Rose Macaulay (bilj. 34), str. 410.

³⁶ Rose Macaulay (bilj. 34).

³⁷ Rose Macaulay (bilj. 34).

njezin prvi, precizan i detaljan opis. Navodi da je 1754. godine pristigao u Dalmaciju da bi vidio palaču o kojoj je tako mnogo čuo. Pratili su ga francuski umjetnik Clérisseau i dva pomoćnika. Vidjevši je prvo s mora, tako sretno položenu (*happily situated*) i on ju je doživio ne samo kao slikovitu nego i veličanstvenu (*not only picturesque, but magnificent*).³⁸ Ipak, nadmašuje njegovu moć opisa. Duge arkade palače i vrhovi antičkih hramova upozoravali su putnicima koji su ulazili u luku da će biti bogatoagrađeni. Unutra bi ostali zapanjeni srednjovjekovnim kulama i zidinama, mletačkim utverdama, pregrađenim arkadama i kolonadama i kristijaniziranim hramovima. Adamu je trebala velika vještina da sredi klasičističku izvornost; nacrti odražavaju njegovu lucidnost. Spominje njegove crteže trgovaca s balama odjeće i peračice s rubljem ispod frizova i kapitela. Francuski je arheolog Cassas, četrdeset godina kasnije, pun patriotskog zanosa i ljubomore iznio da je Adam sve gledao hladnim britanskim egoizmom, te je „od njega krao slobodno i bez priznanja“. Od Adamova vremena bilo je restauracija, renovacija i rekonstrukcija – nisu sve bile uspješne – ali je, sve u svemu, palača-grad ostala kakvom ju je vidio i nacrtao. Zlatna vrata s redom arkadnih niša podsjećala su na Teodorikovu palaču u Raveni. Šetnja pored srednjovjekovnih kuća, radnji i palače; susret s gotičkim prozorima i balkonima nije kvarila izvornu recepciju (*do not spoil the effect*) antike. Kolosalna moderna statua Meštrovića nezgrapno (*incongruously*) je počivala na Peristilu. Dioklecijanove odaje manje su joj ambicioznije i uzbudljivije od onih Hadrijanove vile; naslijedivši ga stoljeće i pol kasnije, Ilir nije posjedovao tako pitoreskni i internacionalni artistički ukus. Ipak, upravo u Splitu treba studirati carsku vilu koja uz to posjeduje atraktivnu romantiku proteklih stoljeća (*accretions of the ages*). Srednjovjekovno je uzdignuto nad klasičnim, pogansko u kršćansko.³⁹ Unatoč zahvatima, katedrala je jedina očuvana i gotovo netaknuta carska grobnica. Izvana je još ljepša. Zapadnije je položen Jupiterov hram sa svojim kasetastim krovom i bogatom klesarijom; okružen šarmantnim fragmentima plastike i zbrkom okolnih kuća (*jumble of houses*) prekrasan je primjer svoga vremena i stila. Užitek je šetati po ovom prostoru od devet akri koji zrači šarmom kasnog Carstva – s orijentalnim dodirima – srednjeg vijeka, mletačke i ugarske uprave.

Za Macaulay palača nije samo jedinstveni *study-case*. Štoviše, za nju je izvor moralne i političke prevlasti Splita nad ostalim dalmatinskim gradovima. Nadodaje da se grad protegnuo izvan palače – oko mletačke kule, palača i labirinta uskih ulica oko Pjace (*Piazza dei Signori*) i manjega Voćnog trga (*Piazza del Mercato*). Zaključuje da je moderni Split živopisno središte (*thriving capital city*) – pun

³⁸ Rose Macaulay (bilj. 34), str. 411.

³⁹ Rose Macaulay (bilj. 34), str. 412.

hotela, dućana, kasina, *cafea*, plaža, i svega onog što bi središte trebao imati. Tako dugo – poentira – dok velika palača bude tamo stajala, čuvajući srednjovjekovni grad unutar njezinih arkadama razvedenih zidova, ostat će *palatium*, posljednja velika carska palača (*the last great imperial palace*), Dioklecijanova morska vila izvan plemenite Salone (*Diocletian's seaside villa outside his noble Roman city of Salona*), središte Dalmacije (*the capital of Dalmatia*).⁴⁰

Tri predstavljene „nove žene“ nisu napisale najljepše stranice o Splitu. Prikaz Maudy Holbach jednostavan je i plošan, onaj Rebbece West psihologizacijski, a iz proze Rose Macaulay ne možemo nazreti je li grad uopće vidjela vlastitim očima. Stariji britanski putopisci O'Neal, Jackson i naročito Robert Adam, na koje se pozivaju, po vlastitom priznanju, njihovi su autoriteti. Pa ipak, nitko se od drugih putopisaca nije trudio prikazati palaču kao duhovnu matricu splitskog mentaliteta istodobno omeđenu strašću i mjerom. Splitskane su predstavili kao aktivne sudionike u izgradnji jedne povlaštene javne kulture.

⁴⁰ Rose Macaulay (bilj. 34), str. 413.

Summary

“THE NEW WOMEN” AND DIOCLETIAN’S PALACE: A FEMINIST CONTRIBUTION TO FUNCTIONALIST RECEPTION

This paper throws spotlight on the reception of Diocletian’s Palace in the works of three English women writers; Maudy Holbach, Rebecca West and Rose Macaulay. In the period from 1910 to 1953, each of them respectively wrote a travel book which attracted public attention, Split playing a prominent role in them.

The author of the paper has found significant similarities in their reception: all three writers originated from post-victorian and colonial era which strengthened their belief in liberal principles and the Whig interpretation of history, furthermore, they approached the Palace using functionalist perspective where Ancient object exists in living correlation with historical purposefulness and social context. Accordingly, they perceived the Palace as the starting point, that is, the generator of the dominant cultural behaviour patterns of the citizens of Split. Its significance and harmonious completion dictate moderation and prudence as binding behaviour of the dominant public culture, simultaneously, its historical fate dictates criticism and distrust. Prudence and decorum in public form the dominant pattern of public culture which sanctions cultural transgressions as the behaviour of private subculture.

Keywords: *functionalist perception of Diocletian’s Palace; Maudy Holbach; Rebecca West; Rose Macaulay*

Adrias, 21/2015

Nakladnik

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR-10000 Zagreb

Za nakladnika

Akademik Pavao Rudan, glavni tajnik

Grafički urednik

Ranko Muhek

Lektorica

Ivana Majer

UDK klasifikacija

Nataša Daničić

Prijevodni sažetaka na engleski

Adela Šimac

Naklada

200 primjeraka

Cijena 100 kn

Tisak

Intergrafika-TTŽ, Zagreb

Tiskano u rujnu 2015

Časopis je tiskan uz novčanu pomoć
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.